

**OSMANLI MÜELLİFLERİNİN ÇALIŞMALARINDA ZEYD-ZEYNEB HADİSESİ
BAĞLAMINDA VOLTAİRE'İN FANATİZM VEYA PEYGAMBER MUHAMMED'İN
BAĞNAZLIĞI ADLI TİYATRO ESERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER**

**IN THE WORKS OF THE OTTOMAN AUTHORS SOME EVALUATIONS ON
VOLTAIRE'S THEATRICAL WORK MAHOMET THE PROPHET OR FANATICISM IN
THE CONTEXT OF ZAYD-ZAYNAB ISSUE**

MUHAMMED İHSAN HACİSMAİLOĞLU

Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye

Lect., Hitit University, Divinity Faculty, Islamic History, Çorum, Turkey

mihsanhaciismailoglu@hitit.edu.tr

Orcid: 0000-0003-2279-385X

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
13 Şubat 2020	13 February 2020
Kabul Tarihi	Date Accepted
9 Mayıs 2020	9 May 2020
Yayın Tarihi	Published
30 Haziran 2020	30 June 2020
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Haziran	June
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.689001	

ATIF/CITE AS:

Muhammed İhsan Hacismailtoğlu, "Osmanlı Müelliflerinin Çalışmalarında Zeyd-Zeyneb Hadisesi Bağlamında Voltaire'in Fanatizm veya Peygamber Muhammed'in Bağnazlığı Adlı Tiyatro Eseri Üzerine Değerlendirmeler" [In The Works of the Ottoman Authors Some Evaluations on Voltaire's Theatrical Work Mahomet The Prophet or Fanaticism in the Context of Zayd-Zaynab Issue], *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 19/1 (June 2020): 307-338.

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. No plagiarism detected.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey.
All rights reserved.

Makale dosyası

Makale ses dosyası

In The Works of The Ottoman Authors Some Evaluations on Voltaire's Theatrical Work *Mahomet The Prophet or Fanaticism* in The Context of Zayd-Zaynab Issue

Abstract

As it is known, shortly after its appearance on the stage of Islam, Islam has become the target of other religious circles, who regard this new religion as their greatest rival. As a result of the spread of Islam from the Arabian Peninsula to China and from the Middle East to Europe, the non-Muslim world, especially Christianity, entered into a struggle against Islam. This struggle began to manifest itself in the scientific and cultural spheres as well as in the political and military spheres, and not only against the religion itself, but also against the Prophet Muhammad.

The rapid progress of Islam in the East and the West in a short period of time drew the attention of Western society to this new religion and led them to research on Islam and Islamic sciences. However, this interest of Europeans was not due to their admiration of Islam, but because they wanted to harm both Islam and Muslims by getting to know the religion closely. In this direction, the Western world tried to defame the Prophet Muhammad with unfair accusations and wrote many works for this. The subject they used most was the family life of the Prophet Muhammad. The polygamy of the Prophet Muhammad and especially his marriage with Zaynab bint Jahsh, who had been divorced by his adopted son Zayd b. Harithah, was described by Western writers and it was used to criticize Muhammad and Islam and even to attack Islam. In this way, one of the authors who distorted the truth about the Prophet Muhammad and Islam is the French writer Voltaire. Voltaire's play *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie / Mahomet the Prophet or Fanaticism*, which has been staged several times in European theaters, has aroused great indignation in Islamic society, especially in the Ottoman public. In this research, the rumors and comments about the subject were tried to be evaluated.

Keywords: History of Islam, Muhammad, Zaynab bint Jahsh, Prophet Muhammad and Fanaticism, Voltaire.

Summary

Shortly after its appearance on the World stage, Islam became the target of other religious circles, who regarded this new religion as their greatest rival. As a result of the spread of Islam from the Arabian Peninsula to China

and from the Middle East to Europe, the non-Muslim world, especially Christianity, entered into a struggle against Islam. This struggle began to manifest itself in the scientific and cultural spheres as well as in the political and military spheres and was targeted not only against the religion itself but also against the Prophet Muhammad.

The rapid progress of Islam in the East and the West in a short period of time drew the attention of Western society to this new religion and led them to research Islam and Islamic sciences. However, this interest of the Europeans was not due to their admiration of Islam, but it was because they wanted to harm both Islam and Muslims by getting to know the religion closely. This way, the Western world tried to defame the Prophet Mohammad with unfair accusations and produced many works on this subject. The subject they used most was the family life of the Prophet Muhammad. The polygamy of the Prophet Muhammad and especially his marriage with Zaynab bint Jahsh, who had been divorced by his adopted son Zayd b. Harithah was described by Western writers and it was used to criticize Muhammad and Islam and even to attack Islam. One of the authors who distorted the truth about Muhammad and Islam in this regard is the French writer Voltaire. Voltaire's play *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie / Mahomet the Prophet or Fanaticism*, which has been staged several times in European theaters, has aroused great indignation in Islamic society, especially in the Ottoman public.

Zaynab bint Jahsh is the daughter of Prophet Muhammad's aunt. Whereas Zayd b. Harithah is Mohammed's freed slave. After his release from slavery, Mohammed adopted him. Prophet Muhammad married Zayd to Zaynab. But this marriage didn't last long and Zayd and Zaynab got divorced. A few months later, Prophet Muhammad received a revelation from Allah that ordered him to marry Zaynab. In this verse, the Quran aims to eliminate the situation which it is forbidden to marry the adopted son's divorced wife in ancient Arab traditions. Muhammad married Zaynab after Allah's command and this Arabic tradition has disappeared.

The marriage of Mohammed and Zaynab was to be much discussed by the orientalists in the following centuries. Orientalists manipulated this issue to attack Islam. It was often claimed that the permission to marry an adopted son's divorced wife was only declared because Muhammad wanted to marry Zaynab. But this is a definite slander of the orientalists. Because, if Muhammad's real wish was to marry Zaynab he would have done this a long time ago.

Many orientalists made false claims about Muhammad's marriage to Zaynab. The French writer Voltaire also wrote a play about this event. Voltaire wrote this theater play about Prophet Muhammad, his adopted son Zayd and Zayd's divorced wife Zaynab who married the Prophet Muhammad after being divorced by Zayd. It was written based on the marriage of the Prophet and Zaynab. This work of Voltaire, which continued to be discussed both in his own period and in the later years, is set in an exotic land, with false identities, that describes an illegal play of love, long-lost fathers and children find each other and all are described as a complex tale that leads to murder or suicide.

In this work, Voltaire described Muhammad in very humiliating terms. In the West, the idea of Prophet Muhammad was already negative. Voltaire's play seems to have increased the negativity of Muhammad's perception much further. Therefore, there have been great reactions and objections to this theater play in Islamic society.

**Osmanlı Müelliflerinin alışmalarında Zeyd-Zeyneb Hadisesi
BaĒlamında Voltaire'in Fanatizm veya Peygamber Muhammed'in
BaĒnazlıđı Adlı Tiyatro Eseri Üzerine DeĒerlendirmeler**

Öz

İslamiyet, tarih sahnesine çıkışından kısa bir süre sonra bu yeni dini kendilerine en büyük rakip olarak gören diğer din mensubu çevrelerin hedefi haline gelmeye başlamıştır. Kısa süre içerisinde İslam'ın Arap Yarımadası'ndan Çin'e ve OrtadoĒu'dan Avrupa içlerine kadar yayılması neticesinde başta Hıristiyanlık olmak üzere gayrimüslim dünya İslam'a karşı bir mücadele içerisinde girmişlerdir. Girişilen bu mücadele siyasi ve askeri alanda olduğu gibi, ilmî ve kültürel alanda da kendisini göstermeye başlamış ve yalnızca dinin kendisine karşı deĒil onu tebliĒ eden peygamberine yani Hz. Muhammed'e karşı da yürütölmüştür.

İslam'ın DoĒu'da ve Batı'da kısa zaman içerisinde hızlı bir ilerleyiş saĒlaması, Batı toplumunun dikkatlerini bu yeni din üzerine çekti ve onları İslam ve İslâmî ilimler üzerinde birtakım araştırmalara sevk etti. Ancak Avrupalıların bu ilgisi İslam'a olan hayranlıklarından deĒil, onu yakından tanımak suretiyle hem İslam'a hem de Müslümanlara zarar vermek istemelerinden ileri gelmekteydi. İşte bu doĒrultuda Batı dünyası, İslam peygamberi Hz. Muhammed'i küçük düşürmek için haksız ithamlarla karalamaya çalışmışlar ve bu yönde çok sayıda eser yazmışlardır. Bu noktada en çok kullandıkları konu ise Hz. Peygamber'in aile hayatı olmuştur. Hz. Peygamber'in çok eşliliği ve özellikle de evlatlığı Zeyd b. Hârise'nin boşamış olduğu hanımı Zeyneb bint Cahş ile gerçekleştirdiği evlilik, Batılı yazarlar tarafından Hz. Peygamber'i ve onun özelinde de İslamiyet'i eleştiri ve hatta İslam'a saldırı amacıyla kullanılmıştır. İşte bu şekilde Hz. Peygamber ve İslamiyet hakkında tarihî gerçekleri çarpıtarak bir eser ortaya koyanlardan birisi de Fransız yazar Voltaire olmuştur. Voltaire'in kaleme aldığı ve birkaç kez Avrupa tiyatrolarında da sahnelenen *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie / Fanatizm veya Peygamber Muhammed'in BaĒnazlıđı* adlı piyesi başta Osmanlı kamuoyu olmak üzere İslam toplumunda büyük bir infial uyandırmıştır. Bu araştırmamızda konuyla ilgili rivayetler ve yorumlar üzerinden Osmanlı'nın son döneminde yazılmış veya bu dönemde yetişmiş müelliflerin Cumhuriyet döneminde kaleme almış olduğu eserlerde konuya nasıl yaklaşıldığı tespit edilmeye çalışılacak ve onların bir deĒerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hz. Muhammed, Zeyneb bint. Cahş, Hz. Muhammed ve Fanatizm, Voltaire

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in, öz halasının kızı ve aynı zamanda da evlatlığı Zeyd b. Hârîse'nin boşadığı hanımı olan Zeyneb bint Cahş ile gerçekleştirmiş olduğu evlilik, İslam Tarihi içerisinde en fazla tartışılan konuların başında gelmektedir. Zira bu mevzu birtakım Batılı yazarlar tarafından İslamiyet'i, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları karalama ve küçük düşürme amacıyla kullanılmıştır. Nitekim müsteşrikler yalnızca bu hadiseyi değil, Hz. Peygamber'in tüm evliliklerini bir karalama vasıtası olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Söz konusu hususları ele alırken güya Hz. Peygamber'in, şehvi arzularına yenik düşmek suretiyle ahlâkî bir zafiyet içerisinde bulunduğunu, nübüvveti boyunca din adına insanları dünyevî arzularından uzaklaştırmaya çalışan bir kişinin kendisinin bu türden arzuların esiri haline geldiğini ve böyle bir kimsenin peygamberliğinin de sahte olacağını iddia eden görüşler serdetmişlerdir.

İlk dönem siyer kaynaklarında Hz. Peygamber'in evlilikleri ve özellikle de Zeyneb bint Cahş ile olan evliliği çok sıradan ve normal bir olay olarak telakki edilmiş ve üzerinde herhangi bir tartışmaya lüzum görülmemiştir. Ancak özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren İslam dünyasına karşı yapılan siyasi ve askeri saldırıların yanı sıra ilmî ve kültürel anlamda da taarruza geçen Batı toplumunda, Hz. Muhammed'in evlilikleri konusu kendisine ve İslam'a karşı bir iftira aracı olarak kullanılan ve üzerinde çokça söz söylenen bir konu haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada Batılı yazarların başarılı olduklarını söylesek yanlış olmayacaktır. Zira ilk dönemlerde siyer konuları içerisinde tartışmaya gerek duyulmayacak normal bir hadise olarak karşılanan bu mevzu üzerinde Osmanlı'nın son döneminden günümüze kadar geçen süre içerisinde birçok Müslüman müellif, oryantalistlerin iddialarını çürütmek maksadıyla söz söyleme ve durumu izah etme gereği hissetmişler ve bu konuda birçok yazı kaleme almışlardır. Bu araştırmamızda Hz. Peygamber ile Zeyneb bint Cahş'ın evliliği özelinde müsteşriklerin ortaya attıkları iddialar karşısında Osmanlı siyer müelliflerinin ne gibi görüşler beyan ettikleri ve özellikle de Voltaire'in bu konu ile alakalı kaleme aldığı tiyatro oyunu tetkik edilmeye çalışılacaktır. Bu vesile ile başvuru referanslar, ağırlıklı olarak Osmanlı'nın son zamanlarında yazılan eserlerden veya bu dönemde yetişmiş olmakla birlikte Cumhuriyet döneminde siyer alanında telif veya tercüme eser vermiş müelliflerin çalışmalarından seçilmiştir.

1. ZEYNEB bint CAHŞ

Zeyneb bint Cahş Hz. Peygamber'in öz halası Ümeyme bint Abdülmutta-lib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay'ın kızıdır. Künyesi, Zeyneb bint Cahş b. Riyâb b. Ya'mer b. Sabire b. Mürre b. Kebîr b. Ganm b. Dûdân b. Esed b. Hu-zeyme'dir.¹ Önceden ismi Berre² olan Zeyneb bint Cahş'ın adının, evlenmele-rinin ardından Hz. Peygamber tarafından Zeyneb olarak değiştirdiği belirtil-mektedir.³ Hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarımızda fazlaca bilgi bulunmamaktadır. İslamiyet'i ne zaman kabul ettiği bilinmemekle birlikte Mekke'den Medine'ye ilk hicret eden muhacirlerden olduğu kesindir.⁴

Zeyneb bint Cahş'ın, önce Zeyd b. Hârise ve daha sonra onun kendisini boşamasının ardından da Hz. Peygamber'le olmak üzere başından iki evlilik geçmiştir. Zeyd b. Hârise'den önce evlenip evlenmediği hususunda net bir bilgi bulunmamakla birlikte onun Zeyd'den önce hiç evlenmediği⁵ veya evle-nip boşandığı yönünde farklı görüşler öne sürülmüştür.⁶ Ancak şurası var ki, Mekke içinde soylu bir aileye mensup olan ve Peygamber'in yakın akrabası ve ileride de hanımı olmak suretiyle ayrıcalıklı bir konumda olacak bir kişi-nin başından eğer daha önce bir evlilik geçmiş olsa idi, bunun mutlak surette İslam Tarihi araştırmaları içerisinde zikredilen bir husus olması gerekirdi. O

¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer. (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 10: 98.

² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, tahk. Abdullah b. Abdurrahman et-Türkî, Mehmet Keskin, (Cize: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1997), 6: 160.

³ Yusuf Ziya [Yozgadî], *Mir'ât-ı Muhammediye ve Menâkıb-ı Ahmediye*, (İstanbul: Matbaa-i Âmi-re, 1313/1897), 67; Şerefüddîn [Yaltkaya], "Zeyd ve Zeyneb Mes'elesi", *Sırat-ı Müstakim*, 3/ 56, (15 Ramazan 1327/30 Eylül 1909): 56; Neşet Çağatay, "Zeyneb bint Cahş", *MEB İslam Ansiklo-pedisi (İ.A.)*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 13: 553.

⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6: 160.

⁵ Zeyneb bint Cahş'ın ilk kocasının Zeyd b. Hârise olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Zekai Kon-rapa, *Peygamberimiz-İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, (İstanbul: Enes Yayıncılık, t.y.), 482. Mu-hammed Hamidullah ise onun 35 yaşına kadar bekâr yaşadığını ve sonrasında Zeyd ile ev-lendiğini belirtmektedir. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, trc. Salih Tuğ, (Ankara: İmaj Matbaası, 2003), 2: 681. Ayrıca bkz. R. V. C. Bodley, *Tanrı Elçisi Hz. Muhammed*, trc. Semih Yazıcıoğlu, (İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, t.y.), 216.

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 10: 98. Ayrıca bkz. Maxime Rodinson, *Muhammed-Yeni Bir Dünyanın ve Pey-gamber'in Doğuşu-*, trc. Atilla Tokatlı, (İstanbul: Doruk Yayınları, 2008), 241. Süleyman Ned-vî'nin; "Zeyneb biraz mağrur ve asi bir kadındı. Nitekim ilk kocasından bu yüzden ayrılmış-tı" şeklindeki anlatımından hareketle, Zeyneb'in mağrur biri olmasından dolayı Zeyd'den önceki kocasından boşandığını ve onun Zeyd'le evlendiğinde dul olduğunu iddia edenler olmuşsa da bu yanlış bir yorum olmuştur. Çünkü Nedvî'nin burada, Zeyneb'in gururundan dolayı boşandığı ilk kocası olarak kastettiği kişi Zeyd'dir. Krş. Süleyman Nedvî, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi-Hz. Âişe)*, trc. Ömer Rıza Doğrul, (İstanbul: Gündoğdu Matbaası, 1346/1928), 5: 83; Mustafa Necati Barış, "Zeyneb bint Cahş ve Hz. Peygamber'le Evliliği", *Çukurova Üniver-sitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (Temmuz-Aralık 2010): 180.

nedenle Hz. Zeyneb'in, Zeyd b. Hârîse'den önce başından herhangi bir evliliğin geçmediği kanaatini taşımaktayız.

2. ZEYD b. HÂRİSE

Zeyd b. Hârîse, İslam Tarihi içerisinde kendisine müstesna bir yer edinmiş şahsiyetlerin başında gelenlerden biridir. Zira Hz. Peygamber'in kölelerinin en meşhurdur ve onun risaletini ilk tasdik edenlerdendir. Babası Kelb kabilesinden Şerâhil b. Abduluzza b. İmriü'l-Kays'tır. Cahiliye Dönemi'nde annesi Su'dâ bint Sa'lebe ile birlikte, annesinin mensup olduğu Benî Maan kabilesini ziyarete giderken esir alınıp Mekke'de Ukaz Panayırında köle olarak satışa çıkarılmıştı. Bir rivayete göre, hizmet etmeye elverişli bir genç olan Zeyd'i, Hakîm b. Huveylid b. Esed halası Hatice bint Huveylid için satın almış ve bundan sonra onun kölesi olmuş, Hz. Hatice evlenmelerinin ardından Zeyd'i Hz. Peygamber'e hibe etmiştir.⁷ Diğer bir rivayette ifade edildiğine göre ise Ukaz Panayırında Hz. Muhammed Zeyd'i görmüş ve Hz. Hatice'ye haber göndererek onu satın almasını istemiştir.⁸ Bundan sonraki süreçte Zeyd'i fidyesini ödemek suretiyle tekrar özgürlüğüne kavuşturmak isteyen babası ve amcası Hz. Muhammed'e müracaat etmişler ve o da Zeyd'i akrabalarıyla birlikte gitmek veya kendi yanında kalmak hususunda özgür bırakmıştır. Zeyd ise Hz. Muhammed'in yanında kalmayı tercih etmiştir. Yaşanan bu hadiseden sonra Hz. Peygamber Zeyd'i yanına alarak halkın arasına çıkmış ve Zeyd b. Hârîse'yi azat ettiğini söyleyerek bundan sonra onun kendisinin evlatlığı olduğunu ilan etmiştir. O günden sonra da Zeyd, "Muhammed'in oğlu" manasında "Zeyd ibn Muhammed" olarak anılmaya başlamıştır.

3. ZEYD B. HÂRİSE İLE ZEYNEB BİNT CAHŞ'IN EVLİLİĞİ

Zeyd b. Hârîse birkaç evlilik yapmıştır.⁹ Bu evliliklerden biri, kendinden yaşça oldukça büyük olan, Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen ile olanıdır. Bu evlilikten Üsame b. Zeyd dünyaya gelmiştir.¹⁰ Daha sonra Hz. Peygamber Zeyd'i, otuzlu yaşlarda bulunan Zeyneb bint Cahş ile evlendirmek istediğini belirtmiştir. Zeyneb, Hz. Peygamber'in kendisi için bu dönürlüğü yaptığını ve ona eş olacağını zannederek bu teklifi hemen kabul etmiştir.¹¹

⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 39.

⁸ Şemseddin Sâmî, "Zeyd b. Hârîse", *Kâmusu'l-A'lâm-Tarih ve Coğrafya Lügati*, (İstanbul: Mîhrân Matbaası, 1311/1894), 4: 2441.

⁹ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 47.

¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 47.

¹¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Meânî-i Kur'ân – Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercümesi*, (İstanbul: Milli Matbaa, R.1343/M.1927), 2: 230.

Ancak daha sonra bu dünürlük meselesinin Zeyd b. Hârise adına olduğunu anlayan Zeyneb, Hz. Peygamber'in bu fikrine, onun halasının kızı olması suretiyle Haşimoğulları sülalesine mensup bulunması ve bu aile mensubiyeti itibariyle de soyca Kureyş içerisinde saygın bir yere sahip olduğu düşünceyle bu evliliğe karşı çıkmış ve Zeyd ile evlenmeyi reddetmiştir. Bu duruma Zeyneb'in ailesi de karşı çıkmış ve kimi kaynaklara göre Zeyneb'in velisi konumunda bulunan erkek kardeşi Abdullah,¹² kimi kaynaklara göre de kız kardeşi Hamne¹³ böyle bir işten duydukları rahatsızlığı Hz. Peygamber'e iletmişlerdir.¹⁴ Çünkü hem Zeyneb hem de ailesi nazarında Zeyd kültürsüzdü ve Zeyneb gibi aristokrat bir hanıma verebileceği pek fazla bir şey yoktu.¹⁵ Zaten Arap gelenekleri ve uygulamasına göre de mevlâ yani azat edilmiş bir köle, hür bir kadınla evlenemezdi.¹⁶ Çünkü evlilikte kefâet yani denklik esastı. Soy ve neseb itibariyle üstün kabul edilenler kendileriyle aynı sosyal statüye sahip olanlarla evlendirilirlerdi. Buna mukabil soyca alt tabakada olan kimseler de yine kendileriyle aynı sosyal statüyü paylaşanlarla evlenebilirlerdi ancak.¹⁷ Hz. Peygamber ise, azat edilmiş köleleri sosyal hayattan tecrit edercesine uygulanmaya devam eden bu geleneksel cahiliye hukukunu ortadan kaldırmak ve İslam'ın getirmiş olduğu insanların eşitlik ilkesini tam manasıyla yürürlüğe koymak arzusunda idi.¹⁸ Bu nedenle insanlar arasında bu türden bir eşitliği tesis etmek isterken, ictimâî alandaki farkların ortadan kaldırılmasıyla işe başlamak niyetindedir. Yani bu evlilikle birlikte, İslam'da hür ve kölelerin birbirleriyle evlenmelerinde cahiliye döneminde düşünüldüğü şekilde herhangi bir sakınca bulunmadığını göstermek ve asabiyet geleneklerine dayanan bu tür telakkileri tamamen yok ederek, tüm insanların yalnızca Allah'a karşı göstermiş oldukları saygı derecesinde üstünlük sahibi olabileceklerini anlatmak istemiştir. ("Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır." el-Hucurât 49/13) Bunu gerçekleştirirken de tüm

¹² Hüseyin Heykel, *Hazret-i Muhammed Mustafa*, trc.. Ömer Rıza Doğrul, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1972), 320; Konrapa, *Peygamberimiz-İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, 482.

¹³ Yusuf Suad [Düzceli], *Mir'âtü's-Şuûn*, (İstanbul: Asır Matbaası, 1318/1900): 2, 195; Yusuf Ziya Yörükan, *İslâm Dini Tarihi – Hz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006), 170.

¹⁴ Esasen Zeyneb bint Cahş ve ailesinin asıl ümit ve istekleri Hz. Peygamber'in Zeyneb'i kendisinin nikâhlanması idi. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kâhire: Dâru Hicr, ty.), 19: 112-114; Muhammed ez-Zemaşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, thk. Muhammed Abdusselam Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2015), 3: 523; Konrapa, *Peygamberimiz-İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, 91.

¹⁵ Bodley, *Hz. Muhammed*, 218.

¹⁶ Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara: Mars Matbaası, 1957), 120.

¹⁷ Ebu Cafer Muhammed İbn Habîb, *el-Muhabber*, (Beyrut: Dâru'l-Afaki'l-Cedîde, t.y.), 310.

¹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, 2: 681.

topluma örnek teşkil etmesi için ilk önce kendi ailesi ile bu uygulamaya başlama niyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Arap geleneklerine karşı koymayı göze alacak en yakın akrabası olarak Zeyneb bint Cahş'a ve yine en yakınlarından biri olan ve oğlu olarak kabul edilen Zeyd b. Hârise'ye bu mesuliyeti verdiğini ve Araplarca kırılmaz ve aşılmaz olarak görülen bu sınıf ayırımının başarılı bir şekilde kökünün kazınması için belki de özellikle Zeyneb'ten böyle bir fedakârlık talebinde bulunduğunu görmekteyiz.

Zeyneb bint Cahş ve ailesinin ilk başlarda Hz. Peygamber'in uygun gördüğü bu evliliğe karşı çıkmaları ve Zeyneb'in, bu mevzuyu düşünmek için Hz. Peygamber'den mühlet istemesi neticesinde kaynakların üzerinde ittifak ettiği şekliyle bir uyarı ifadesi olarak; *Allah ve Rasulü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mümin erkek ve hiçbir mümin kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır*, mealindeki Ahzap Sûresi'nin 36. ayeti nâzil olmuştur. Kendi haklarında inen bu ayet üzerine Zeyneb bint Cahş ve aile efradı Hz. Peygamber'in bu kararına uymak zorunda kalmışlardır.¹⁹ Bu ayetin Zeyd ile Zeyneb'in evliliklerine dair bir ayet olduğu hususunda müfessirlerin ittifakı bulunmaktadır.²⁰ Netice itibarıyla Zeyneb bint Cahş, istemeyerek de olsa Hz. Peygamber'in bu talimatını yerine getirerek azatlı bir köle olan ve Hz. Peygamber'in evlat edindiği Zeyd b. Hârise ile evlenmiştir.²¹

Kaynaklarda Zeyneb bint Cahş nezdinde, Hz. Peygamber'in telkini neticesinde isteksizce ve hatta zorlama bir şekilde gerçekleştiği ifade edilen bu evlilik çok uzun sürmeyecek ve izdivaçlarının birinci yılından biraz fazla bir zaman sonrasında son bulacaktır. Çünkü Zeyneb bint Cahş'ın Zeyd'i kendisine uygun bir eş olarak görmemesi ve bu evliliği istememesi nedeniyle eşler arasında ilk günden beri bir anlaşmazlık bulunmakta ve bu anlaşmazlık Zeyneb bint Cahş'ın kocasına karşı kibrinden dolayı da günden güne artmaktaydı. Zeyneb, çok âlicenâb ve dindar bir kadın idi.²² Fakat bunun yanı sıra oldukça mağrur ve sert bir mizaca sahip olması ve bundan dolayı da Zeyd ile evliliği bir türlü kabullenememesi neticesinde kocasının kalbini incittiği

¹⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *Meânî-i Kur'ân*, 2: 230.

²⁰ Bkz. Ebî'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1420/1999), 6: 422; Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu-Kur'an'ı Kerim'in Tercüme Tefsiri-i Şerîfi*, (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1955), 2: 665.

²¹ Celâleddîn es-Suyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009), 100; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili-Yeni Meallî Türkçe Tefsir*, (İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1936), 5: 3897; Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, 2: 681.

²² Mevlânâ Şiblî Nûmânî, *Asr-ı Saadet*, (İstanbul: Âmedî Matbaası, 1347/1928), 2: 1025.

görülmektedir.²³ Zira Cahiliye Dönemi Arapları arasında kökleşmiş bulunan örfe dayalı duyguların ve her ne kadar İslam'ın insanlar arasında eşitlik ilkesini getirmiş olsa da, sosyal hayata dair statü farklılıklarının kısa zamanda değişmesi pek de mümkün olmamaktaydı. Bununla beraber Zeyneb güzelliği ve nesebiyle sürekli Zeyd'e karşı övünmekte ve kendince böylesine ayrıcalıklı özelliklere sahip olması sebebiyle, azatlı bir köle ile evliliğinden dolayı üzüntü duymakta idi.²⁴ Aile içerisinde huzursuzluk baş göstermeye başladı. Her iki taraf da birbirine karşı rahatsız edici ve kırıcı sözler sarf etmekteydi.²⁵ Karı koca arasında yaşanan bu geçimsizlik hallerini Zeyd b. Hârise zaman zaman Hz. Peygamber'e de anlatmış ve en sonunda Zeyneb'ten boşanmak istediğini belirtmiştir. Hz. Peygamber ise her defasında Zeyd'e, eşini yanında tutmasını tavsiye etmiş ancak neticede kısa bir süre sonra Zeyd, eşi Zeyneb'i boşamıştır.²⁶ Ancak kısa sürmüş de olsa, böyle bir evliliğin gerçekleşmesi neticesinde Hz. Peygamber insanlar arasındaki eşitlik ilkesi gereğince evlilik hususunda hür ve köle ayırımı düşüncesini ortadan kaldırmış ve aşılmaz görülen bir cahiliye geleneğini kırmayı başarmıştır. Çünkü Cahiliye döneminde Araplar soy bağına önem vermekte ve insanların şahsî erdemlerinden ziyade onlara mensup oldukları soya göre değer atfetmekteydi. Toplumsal bütünlüğün ilk basamağı olan aile hayatında Hz. Peygamber'in ve kendi aile mensuplarının öncülüğünde böylesine büyük bir devrimin gerçekleşmesi, ilerleyen aşamalarda sosyal hayatın her noktasına yayılacak ve kısa zaman içerisinde insanlar arasındaki hür-köle ayırımı tedrici olarak ortadan kalkmaya başlayacaktır.²⁷

Zeyd b. Hârise ile Zeyneb bint Cahş arasındaki evliliğin sona ermesiyle alakalı olarak klasik dönem kaynaklarında farklı rivayetler yer almaktadır. Batılı yazarların da İslam'a saldırmak ve Hz. Peygamber'i aşağılamak için sıkça kullanmış oldukları şu rivayet oldukça dikkat çekicidir: Bir gün Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise'nin evine gitmişti. Zeyd evde olmadığı için hanımı Zeyneb Hz. Peygamber'i karşılamak için kıyafeti uygun olmamasına

²³ Konrapa, *Peygamberimiz-İslâm Dîni ve Aşere-i Mübeşşere*, 483.

²⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Meânî-i Kur'ân*, 2: 230.

²⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, 2: 681.

²⁶ Heykel, *Hazret-i Muhammed Mustafa*, 322.

²⁷ İbn Habîb bu mevzuyu *el-Muhabber* adlı eserinde "İslâm'ın İlgâ Ettikleri, Cahiliye Devrinde Ortaya Konan ve İslâm'ın Bir Kısmını Bırakıp Bir Kısmını İptal Ettiği Âdetler" başlığı altında ele almaktadır. Buradan hareketle, özellikle Cahiliye döneminde evlilikte gözetilen sosyal sınıf ayırımının İslam'dan sonra terkedilmeye başlandığı değerlendirilebilir. Konuyla alakalı bu yoruma dayanak teşkil eden veriler için bkz. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 310. Ayrıca bkz. Mustafa Öztürk, "Toplumsal Cinsiyet Meselesine Kur'an Zaviyesinden Genel Bir Bakış", *Din ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet 1*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 176-177.

rağmen alelacele Hz. Peygamber'in karşısına çıkmıştır. Rivayetin devamında İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber Hz. Zeyneb'i o şekilde görünce beğenmiş ve "Ey gönülleri evirip çeviren Rabbim! Sen her noksandan münezzehsin!" demiştir. Zeyneb, Hz. Peygamber'in sessiz bir şekilde söylediği bu sözü işitmiş ve Zeyd'e anlatmış ve bunun üzerine Zeyd de Hz. Peygamber'in yanına giderek eğer beğenmiş ise Zeyneb'i kendisi için boşayabileceğini söylemiştir. Hz. Peygamber Zeyd'e Allah'tan korkmasını ve eşini yanında tutmasını yani boşamamasını öğütlemiştir. Fakat Zeyd bu düşüncesini birkaç defa daha Hz. Peygamber'e iletmiş ve sonuç itibarıyla de bu evliliği sonlandırmıştır.²⁸

İleride değinileceği üzere bu tür bir rivayet özellikle müsteşrikler tarafından hem İslam'a hem de Hz. Peygamber'e karşı bir saldırı amacıyla çokça kullanılmış ve ilerleyen dönemlerde de Müslüman müellifler kendilerini bu tür iddialara karşı cevap verme ve bunları çürütme ihtiyacı içerisinde hissetmişlerdir.

Boşanmayla alakalı olarak kaynakların hemfikir olduğu husus, Zeyd ile Zeyneb arasındaki evliliğin son bulmasındaki asıl belirleyici etkenin Zeyneb bint Cahş'ın Zeyd b. Hârîse'ye karşı takındığı aşağılayıcı tavırları olduğudur. Zira Zeyneb, Mekke içerisinde belli bir saygın konumu bulunan ve Kureyş kabilesinin aristokrat denilebilecek bir sülalesine mensup olarak dünyaya gelmiş ve hayatını o şekilde sürdürmüştü. Zeyd ise her ne kadar Hz. Peygamber'in evlatlığı olma gibi başka hiçbir kimseye nasip olmayan bir mevkide de olsa sonuç itibarıyla kölelikten gelmiş, sülale itibarıyla hiç de saygın olmayan bir kişi idi. Bu şartlar altında Zeyneb, sırf Hz. Peygamber'e ve kendisi hakkında vahyolunan ayete muhalefet etmemek adına mecburi bir evlilik gerçekleştirmişti. O nedenle de, ilk günden itibaren istemediği bu evliliğin karı koca arasında bir çıkmaza girmesinde de büyük bir pay sahibiydi. Ancak bu durum bazı yazarlar tarafından başka noktalara da çekilmeye çalışılmıştır. Mesela bir İngiliz subayı ve yazar olan Ronald Victor Courtenay Bodley tarafından dile getirilen şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir: "*Zeyneb Hz. Muhammed'in kendisi hakkındaki hislerinin müspet olduğuna tamamıyla emindi. Ayrıca Zeyd'den de bıkmış bulunuyordu. Hayata geldiği gibi muhteşem bir hayat yaşamak istiyordu. Bu sebeple Zeyd'in hayatını öyle zehir etmeye başladı ki, onun bu*

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 10: 105. İbnü'l-Esîr de Hz. Peygamber'in, Zeyneb'i o halde gördüğü zaman ona karşı bir beğeni ızhar ettiği şeklindeki görüşü serdetmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-kâmil fi't-târîh*, thk. Ebül'Fidâ Abdullah el-Kâdi, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987), 2: 69. *İslam Tarihi-el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Renk-İş Ofset, 1991), 2: 166.

planlı zulümden yakasını kurtarmak için Zeyneb'ten boşanması icap etti."²⁹ Burada ki iddiaya göre Zeyneb bint Caḥş, sırf Hz. Peygamber ile evlenebilmek adına Zeyd'i kendisinden soğutma ve bu şekilde evliliklerini sonlandırma gayreti içerisine girmiştir. Şu var ki, İslam düşüncesi içerisinde oryantalist bakış açısını yansıtan bu tür subjektif değerlendirmeler, temellendirilmesi mümkün olmayan iddialar kabûlindedir. Sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için bu türden değerlendirmeleri bir tarafa bırakarak, kaynaklarda Hz. Peygamber'in Zeyneb ile evliliğinin nasıl gerçekleştiğiyle alakalı verileri ele almak gerekmektedir.

4. HZ. PEYGAMBER İLE ZEYNEB BİNT CAHŞ'IN EVLİLİĞİ

Zeyd b. Hârîse ile Zeyneb bint Caḥş'ın boşanmalarının ardından Hz. Peygamber Zeyneb ile evlenmiştir. Aktarılan bilgilere göre Hz. Peygamber, daha henüz evlilikleri gerçekleşmeden önce Zeyd b. Hârîse ile Zeyneb bint Caḥş arasındaki evliliğin sona ereceğini ve sonrasında Zeyneb'in kendisine zevce olacağını bildiği ve bu bilginin Allah tarafından kendisine verildiği ifade edilmektedir.³⁰ Kaynakların aktardığı bu ifadeye göre Hz. Peygamber, sahip olduğu ve kendisinden başka kimsenin bilmediği bu bilgiden dolayı büyük bir sıkıntı içindeydi. Zira o dönemdeki Arap örf ve geleneklerine göre bir kişi, evlat edindiği kişinin boşanmış olduğu kadın ile evlenemezdi. Çünkü evlatlıklar, öz oğul konumundalardı. Bu nedenle öz çocuklar nasıl muamele görüyorlarsa evlatlıklar için de bu geçerli idi. Böyle bir durumda Cahiliye Arap geleneklerine göre, bir kişi nasıl ki öz evladının boşadığı hanımıyla yani öz geliniyle evlenemiyorsa, evlatlığının boşanmış olduğu hanımla da evlenmeleri mümkün değildi. Araplar arasındaki böyle bir telakkiyi ortadan kaldırmak oldukça müşküldü. İşte bu nedenle, Zeyd'in boşanmasının ardından Zeyneb'le evleneceği bilgisine sahip olan Hz. Peygamber, böyle bir âdetten dolayı bu evliliğin nasıl gerçekleşeceği ve insanların bu duruma nasıl bir tepki verecekleri hususunda endişelenmeye başlamıştı ve bu endişesini de kimseyle

²⁹ Bodley, *Hz. Muhammed*, 218.

³⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 12: 6544-6545; Mahmud Es'ad İbn Emin Seydişehrî, *Târîh-i Dîn-i İslâm – Cild-i Medenî*, (Dersaadet: Matbaa-i Hayriye, 1328/1911), 4: 232. Bu hususu İzmirli İsmail Hakkı şu şekilde ifade etmektedir: Zeyd'in, Zeyneb'i boşayacağı Hz. Peygamber'in Zeyneb'le evleneceği Hz. Peygamber'in kalbine vahiy yoluyla bildirilmişti. Ya da Zeyd'in Zeyneb'i boşanması halinde Zeyneb'in en baştan beri var olan Hz. Peygamber'le evlenme arzusu üzerine, onunla evlenebileceği Hz. Peygamber'in hatırına gelmişti. Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Meânî-i Kur'an*, 2: 230 (5. Dipnot); Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 4: 387; Mahmut Çınar, "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Caḥş İle Evliliği Etrafındaki Şüpheler", *Diyanet İlmî Dergi*, 43/1, (Ocak, Şubat, Mart 2007), 44.

paylaşması da mümkün değildi.³¹ Diğer taraftan başka bir yorum da, Hz. Peygamber'in endişesi, bir nevi kendisini bu evliliğe zorladığı Zeyneb'e ve yakın akrabalarına karşı kendisini mahcup hissetmesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, kendisinin uygun görüp gerçekleşmesine sebep olduğu Zeyd Zeyneb evliliğinin insanlar tarafından, başarısızlıkla neticelendiği şeklinde yorumlarda bulunulacak olması ihtimalinden çekinmekte idi.³²

Tüm bunların yanı sıra birtakım Batılı yazarlarca; ayette de üzerinde durulan Hz. Peygamber'in bu endişesinin, Zeyneb'le evlenmeyi istemesi fakat Zeyd'e bunu açıkça belirtememesinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır.³³ Oysaki Hz. Peygamber'in endişesinin sebebi biraz önce de bahsedildiği üzere yalnızca ve yalnızca böyle başarısız bir evliliğe sebep olduğunu düşünmesinden ileri gelmekteydi.

Zeyd'in, hanımı Zeyneb'i boşamasından birkaç ay sonra (iddet süresinin dolmasının ardından) Hz. Peygamber, Zeyneb ile evlenmesi yönünde Allah'tan bir vahiy almıştır. Konu ile alakalı olarak nâzil olan Ahzab Sûresi 37. ayet mealen şu şekildedir: "Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, "Eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın" diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı. Zeyd eşinden yana istediğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir." (el-Ahzab 33/37). Ayetin birinci kısmı Zeyd'in Zeyneb'i boşamasından, ikinci kısmı ise Zeyneb'in Hz. Peygamber'le evlenmesinden bahsetmektedir. İşte bu ayet uyarınca, Cahiliye döneminde uygulanan kökleşmiş bir Arap geleneği olan evlat edinilenlerin (evlatlıkların) öz evlat yerine konulması âdeti ortadan kaldırılmış ve Hz. Peygamber, evlatlığı Zeyd b. Hârise'den boşanan Zeyneb bint Cahş ile evlenmiştir.

³¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Meânî-i Kur'ân*, 2: 230.

³² Şibli Nûmânî, *Asr-ı Saadet*, 2: 1026; Konrapa, *Peygamberimiz-İslâm Dîni ve Aşere-i Mübeşşere*, 483.

³³ Emile Dermenghem, *Hazreti Muhammed'in Hayatı*, trc. Reşat Nuri Güntekin, (İstanbul: Alkım Yayınları, 2006), 262.

Bu evliliğin Hicret'in 3. yılında olduğunu söyleyenlerin bulunmasına rağmen³⁴ Hicrî 5. yılda gerçekleştiği yönündeki bilginin daha meşhur ve daha sahih olduğu bildirilmektedir.³⁵

Bu evlilik, hem Hz. Peygamber döneminde hem de daha sonraki dönemlerde üzerinde çokça söz söylenen bir hadise olmuştur. Çünkü yukarıda zikredilen ayet neticesinde Cahiliye döneminden kalma, evlâtlıkların boşanmış eşleriyle evlenme yasağı âdeti kaldırılmış bulunmaktadır. Fakat münafıklar; Cahiliye geleneklerine göre, evlatlığı olan Zeyd'in boşadığı kadın ile Hz. Peygamber'in evlenmesinin yanlış olduğunu düşünmüşler ve bunu Hz. Peygamber aleyhinde bir propaganda aracı haline dönüştürmüşlerdir.³⁶ Münafıklar, gerçekleşen bu evlilikten dolayı Hz. Peygamber'i ayıplayarak; "Muhammed, oğulların eşleri ile evlenmeyi haram kılıyor ama kendisi oğlu Zeyd'in hanımı ile evleniyor" şeklinde seslerini yükseltmeye başlamışlardır.³⁷ Bunun üzerine nâzil olan "Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır. Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir. Onları babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır." (el-Ahzab 33/4-5) ayetleri ile Cahiliye dönemindeki gibi bir evlat edinme anlayışının ve uygulamasının İslâm'da bulunmadığı ve eski geleneğin de tamamen kaldırıldığı ifade edilmiştir. Sürenin devamında da yine: "Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın rasûlü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (el-Ahzab 33/40) ifadeleriyle Hz. Peygamber ve Zeyd özelinde, İslâm'a göre evlatlıklar ile onları evlat edinenler arasında kan bağı bulunmamasından dolayı evlatlık edinilen kimselerin, irsî bir bağ ile olduğu gibi gerçek evlat konumunda olmadıkları belirtilmiştir. İşte bu ayetler, evlatlık ilişkisinin kan bağı barındırmadığından dolayı evliliğe herhangi bir

³⁴ Şemseddin Sâmî, "Zeyneb", 4: 2446.

³⁵ Bkz. el-Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, 1. Baskı, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 2: 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6: 150; Şiblî Nûmânî, *Asr-ı Saadet*, trc. Ömer Rıza Doğrul, (İstanbul: Âmedî Matbaası, 1346/1927), 1: 415. Osmanlı müelliflerinden Mahmud Es'ad Seydişehrî de evlilik tarihi olarak hicrî 5. seneyi işaret etmiş ama bu evliliğin hicrî 3. senede gerçekleştiğini beyan edenlerin olduğunu da söylemiştir. Bkz. Seydişehrî, *Târîh-i Dîn-i İslâm*, 4: 229. Neşet Çağatay tam tarih olarak Nisan 627'yi işaret etmektedir. Bkz. Çağatay, "Zeyd b. Hârise", 13: 548. Hz. Peygamber Devri Kronolojisini yakından inceleyen günümüz yazarlarından Mehmet Apaydın ise konuyla alakalı mevcut rivayetleri ele alarak evliliğin hicrî 3. yılda gerçekleşmiş olmasının akla daha yatkın görüldüğünü ifade etmektedir. Bkz. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 437-440.

³⁶ Şiblî Nûmânî, *Asr-ı Saadet*, 1: 417; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, (İstanbul: Köksal Yayınları, 2005), 4: 333.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 45.

engel teşkil etmediğini de göstermekte ve böylece Cahiliye döneminde sıkı sıkıya bağlı kalınan bir örfün, İslâmî öğreti ile ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır.³⁸ Nazil olan bu ayet neticesinde, Zeyd b. Hârise'yi evlatlık edinen Hz. Peygamber'in, onun gerçek babası olmadığı ilan edilmiş ve o güne kadar *İbn Muhammed-Muhammed'in oğlu* olarak anılan Zeyd, bu zamandan sonra Zeyd b. Hârise diye çağırılmaya başlamıştır.³⁹

Asr-ı Saadet'te münafıkların bir kara propaganda aracı olarak kullandıkları Hz. Peygamber ile Zeyneb bint Cahş'ın evlilik hadisesi, ileriki dönemlerde de müsteşrikler tarafından sıkça dile getirilmeye ve Hz. Peygamber'e karşı bir saldırı amaçlı kullanılmaya devam edilecektir.

5. HZ. PEYGAMBER'İN ZEYNEB BİNT CAHŞ İLE EVLİLİĞİ HAKKINDA MÜSLÜMAN VE BATILI MÜELLİFLERİN YORUMLARI

Hz. Peygamber'in evlilikleri mevzusu, tarih boyunca hep tartışılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Onun çok sayıda evlilik gerçekleştirmiş olması eleştirilmiş ve bu konu özellikle müsteşrikler tarafından daha da ileri götürülerek, Hz. Peygamber'i şehvetperest bir kişi olarak tanımlamaya varacak derecede aşırılığa kaçılmıştır. Çünkü tek evliliğe alışmış toplumlar, Sâmi kavimler arasında öteden beri alışılmış ve normal görülen birden fazla kadınla evlilik hususunu, sadece kendi toplumsal yapılarına bakarak değerlendirmeye çalıştıklarından dolayı bir türlü anlamlandıramamışlardır.⁴⁰ Oysaki Hz. Peygamber'in çok evlilik gerçekleştirmesinin sebebi olarak onun şehvetperest olduğu iddiası açık bir iftiradan başka bir şey değildir. Bu gerçeği değil bir Müslümanın, kaleme aldığı bir tiyatro oyunu ile Hz. Peygamber'e karşı ağır ithamlarda bulunan Voltaire'in bile açık bir şekilde dile getirdiği ve Hz. Muhammed'in ve onun tebliğ ettiği dinin hiçbir surette şehvetperestlikle bir irtibatının olamayacağı yönündeki takdirlerini beyan etmekten kendini alamadığı ifade edilmektedir.⁴¹ Zira daha önce de değindiğimiz üzere Hz. Muhammed'in evliliklerinin bir kısmında birtakım siyasi amaçların bulunduğu açık bir şekilde görülmektedir. Hz. Hatice ile evliliğinin dışında gerçekleştirdiği evliliklerinin belki de tamamı, toplum içinde dostane ilişkilerin artırılması ve toplumsal birlikteliğin sağlanarak İslam'ın insanlar arasında

³⁸ Karen Armstrong, *Hz. Muhammed*, trc. Selim Yeniçeri, (İstanbul: Koridor Yayınları, 2017), 305.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 45.

⁴⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târîh-i İslâm*, (Konstantiniyye (İstanbul): Hikmet Matbaası, 1326/1908), 1: 230.

⁴¹ İsmail Fennî (Ertuğrul), *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk-Dozy'nin Târîh-i İslâmiyet'i Üzerine Reddiyedir*, (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928), 197-198.

daha hızlı yayılmasına yönelik bir nevi siyaseten gerçekleştirilmiş bir hareket olarak değerlendirilebilir.⁴²

Zeyneb'le olan evliliği de arka planda böylesine farklı bir amacı barındırmaktadır. Sadece sevgiye veya karşılıklı hoşlanmaya dayalı bir evlilik olmadığı hatta siyasi bir sebepten de ziyade, Hz. Peygamber'in Cahiliye uygulamalarından kalma eski tabuları yıktığını gösterme amaçlı bir evlilik olduğu görülmektedir.⁴³ Aynı durum Zeyneb bint Cahş'ın Zeyd b. Hârise ile yaptığı evlilikte de kendisini göstermekteydi. Ancak bir kez daha ifade etmek gerekir ki; köklü bir Cahiliye âdetinin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak, evlat edinilen oğulun eski karısıyla evliliğe verilen izin neticesinde gerçekleşen Hz. Muhammed ile Zeyneb bint Cahş evliliği, farklı çevreler tarafından sırf Hz. Peygamber'in Zeyneb'e olan meylinde kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır ki bu tamamen haksız bir çıkarımdır ve bu husus insaf sahibi birtakım müsteşrikler tarafından da açık bir şekilde dile getirilmiştir.⁴⁴

Şiblî Nûmânî (ö. 1914), çok normal bir hadise olmasına rağmen sürekli dilendirilen ve kara propaganda haline getirilen Zeyneb bint Cahş'la evliliği mevzusunda Hz. Peygamber'e karşı söz söyleme cesaretinin müsteşriklere bizzat Müslümanlar tarafından verildiğini ve bu nedenle onların böylesine cüretkâr bir şekilde Hz. Peygamber'e dil uzatabildiklerini söylemektedir. Nûmânî'ye göre Hz. Peygamber'in, Zeyneb'i evinde uygun olmayan bir kıyafet ile görüp beğendiği şeklindeki bilgiyi verenler Vâkıdî ve Taberî gibi Müslüman müverrihlerdir. Taberî bu rivayeti Vâkıdî'den nakletmiştir. Nûmânî, Vâkıdî'nin bu rivayetinin tamamen uydurma olduğunu kesin bir şekilde ifade etmektedir. Zira İbn Kesîr gibi bazı tefsircilerin bu asılsız rivayeti reddetdiklerini belirtmektedir.⁴⁵ Bu hususu dile getiren ve Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile olan münasebetinde hadiseyi yanlış ve hakikate aykırı bir şekilde yorumlayarak yanlış algıların oluşmasına asıl sebep olanların Müslüman müellifler olduğunu ifade edenlerden biri de Maxime Rodinson'dur. Rodinson, bir Müslüman olmamasına rağmen Zeyneb'le olan evliliği hususunda Hz. Muhammed'e karşı yanlış algıların oluşmasında bizatihi Müslüman yazarların mesul olduklarını düşünmektedir. Hıristiyan Batılıların ve "Volterciler" olarak anılan kesimin, Hz. Muhammed'in bir yıldırım aşkına tutulduğu şeklinde bir yorum yaptıklarını ve böylelikle hem İslâm'a hem de

⁴² Şehbenderzâde, *Târîh-i İslâm*, 1: 232; W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Medine'de*, trc. Süleyman Kalkan, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 333-334.

⁴³ Watt, *Hız. Muhammed Medine'de*, 363.

⁴⁴ Watt, *Hız. Muhammed Medine'de*, 328.

⁴⁵ Şiblî Nûmânî, *Asr-ı Saadet*, I: 417-418.

Hız. Muhammed'e karşı alaycı bir tavır takındıklarını ancak kaynaklar tetkik edildiği takdirde böyle bir olumsuz yorumun Batılıların değil doğrudan doğruya Müslümanların kendi yorumları olduğunun görüleceğini ifade etmiştir.⁴⁶ Ne var ki Rodinson'un sözünü ettiği kaynakların da tenkide tâbi tutulabileceği ve güvenilirliklerinin tartışılabilirliği gözden kaçırılmamalıdır.⁴⁷

Hız. Peygamber ile Zeyneb bint Cahş evliliği üzerine hem ilk zamanlarda münafıklar, hem de daha sonraki dönemlerde müsteşrikler oldukça sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Münafıkların eleştiride buldukları husus, vahiy doğrultusunda Hız. Peygamber'in, Cahiliye âdetlerinden biri olan evlatlıkların öz evlat gibi muamele görüp, onların boşadıkları kadınlarla babanın evlenmesinin yasak olduğu durumu bizatihi kendi uygulaması ile ortadan kaldırması idi. Yukarıda da belirtildiği üzere münafıklar Hız. Peygamber'i, haram sayılan bir şeyi kendisinin yaptığı suçlamasına maruz bırakmaya çalışmışlardır. Fakat Ahzab Sûresi ile Cahiliye devrindeki bu uygulama kaldırılmış ve o dönem anlayışındaki şekliyle evlatlıkların öz evlat olmadıkları ve onların boşadıkları hanımları ile evlat edinen kimsenin evlenmesinde herhangi bir sakınca olmadığı belirtilmiştir. İşte bu ayetler neticesinde münafıklar, ortaya attıkları eleştirilerinde çok da ileri gidememişlerdir.

Evlilik mevzusunu Hız. Peygamber'e karşı kullanamaya çalışan diğer grup ise müsteşriklerdir. Normal hatta birtakım teşrî sebeplere dayanan bir evlilik hadisesini Hız. Peygamber aleyhinde kullanarak ona saldırmayı hedeflemişler ve bu evliliğin ahlak dışı bir gönül kaymasından kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Müslüman tarihçiler ve âlimler ilk dönemlerden itibaren bu evlilik hadisesini çok normal ve üzerinde durulmasına gerek duyulmayan bir husus olarak değerlendirmelerine rağmen daha sonraki dönemlerde, Batılı yazarların konu üzerindeki eleştirilerinin bir kara propagandaya dönüşmesi neticesinde müsteşriklerin bu iddialarına bir cevap teşkil etmesi amacıyla bu konuyu detaylı bir şekilde eserlerine almaya ve başlamışlardır.

Öncelikle müsteşriklerin bu evlilik hususunda yapmış oldukları yorum ve iddialara bakmak faydalı olacaktır. Leone Caetani, Emile Dermenghem gibi Batılı yazarlar, Hız. Peygamber'in Zeyneb'i evinde uygunsuz bir kıyafetle görüp, onun güzelliğinden etkilendiğini (hatta daha da ileri giderek ona âşık olduğunu) ve Zeyd'in tüm olan biteni öğrenmesi ve güya Hız. Peygamber'in Zeyneb'e olan sevdasını fark etmesinin ardından hanımından boşandığını ve

⁴⁶ Maxime Rodinson, Muhammed-Yeni Bir Dünyanın ve Peygamber'in Doğuşu, 243-244.

⁴⁷ Ali Osman Ateş, "Hız. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş İle Evlenmesi Hakkındaki Bazı Rivayet ve Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, (1992), 175, 179.

hatta bunu Hz. Peygamber'e karşı ince bir şükran nişanesi olarak⁴⁸ onun Zeyneb'le evliliğini sağlamak için yaptığını söylemektedirler.⁴⁹ Bazı Müslüman müverrihler, Müsteşriklerin bu türden bir iddiaya cesaret edebilmelerinin sebebinin, bazı tefsir ve siyer kitaplarında sıhhat derecesi araştırılmadan nakledilen asılsız rivayetlerle karşılaşmaları olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁰ Batılı yazarların, İslamî kaynaklardan hareketle ele aldıkları rivayetler üzerinden Hz. Peygamber'e karşı ahlaki bir zafiyet ithamında bulunmalarına sebep olan şey, Vâkîdî, İbn Sa'd, İbn Esîr gibi müverrihlerin temel İslam tarihi kaynaklarında da yer alan ve Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş'ı evinde uygun olmayan bir kıyafetle görüp, "*Kalpleri bir halden bir hale çeviren Allah ne yücedir*" ifadesi olmuştur. Bu rivayete dört elle sarılan müsteşrikler, Hz. Peygamber'in söylediği ifade edilen bu sözden dolayı onun, Zeyneb'e büyük bir şehve arzu ile âşık olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Klasik İslam tarihi kaynaklarında yer alan bu rivayeti Muhammed Hamidullah da *İslam Peygamber'i* adlı iki ciltlik eserine almıştır. Ancak Hamidullah'a göre bu rivayette Hz. Peygamber'in ağzından dökülen cümle, onun Zeyneb'i beğenisinden dolayı değildir. Tüm kaynakların ittifak ettiği üzere Zeyneb bint Cahş, ahlakı ve cömertliğinin yanı sıra güzelliği ile de ön plana çıkmaktaydı. Hamidullah'a göre herkes gibi Hz. Peygamber de elbette onun güzelliğinin farkındaydı. Ancak Hamidullah, Hz. Peygamber'in serdettiği sözlerle şu hususu kastettiği görüşündedir: "*Daha evvel bir siyahi olan ve kendisinden de hayli yaşlı durumdaki zevcesi Ümmü Eymen ile mesut bir evlilik hayatı sürdüren Zeyd'in, böylesine güzel ve cazibeli, iyi bir aileden gelen ve pek seçkin huy ve şahsiyete sahip bir zevce ile uyuşamamış olmasını hayretle karşılaşmış ve bu kalp dönüklüğünün Allah'tan gelen bir hal olduğunu kendi kendine itiraf etmiştir.*"⁵¹

Kanaatimize göre Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş'ı evinde görmesi üzerine terennüm ettiği cümle ve bu cümle üzerinden özellikle Batı dünyasının Hz. Peygamber'i itham ettikleri şehvetperestlik iddiası hakkındaki en

⁴⁸ Dermenghem, *Hazreti Muhammed'in Hayatı*, 262.

⁴⁹ Alloys Sprenger, *Das Leben Und Die Lehre Des Mohammad*, (Berlin: Nicolai'sche Verlagsbuchhandlung, 1861), 1: 400; Reinhart Dozy, *Târîh-i İslâmiyet*, trc. Abdullah Cevdet, (Mısır: Matbaa-i İctihâd, 1908), II: 106-107; Leone Caetani, *İslâm Tarihi*, trc. Hüseyin Câhid, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1925), 4: 170. Hüseyin Heykel, hayal mahsulü olan bu anlatıma Muir, Dermenghem, Washington Irving, Lammens gibi müsteşriklerin eserlerinde çokça rastlanıldığını söylemektedir. Bkz. Heykel, *Hazret-i Muhammed Mustafa*, 317.

⁵⁰ Mevlânâ Şiblî Nûmânî, bu rivayeti ilk olarak Taberî'nin Vâkîdî'den naklettiğini, Vâkîdî'nin ise Abbasiler'in yanlış hareketlerini haklı göstermek adına birtakım rivayet uydurmaktan geri durmayan biri olduğunu söylemektedir. Bkz. Şiblî Nûmânî, *Asr-ı Saadet*, 1: 417. Ayrıca bkz. Heykel, *Hazret-i Muhammed Mustafa*, 317.

⁵¹ Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, 2: 682.

doğru yorum budur. Çünkü Hz. Peygamber'in, Zeyneb'i görmesi üzerine serrettiği hayret cümlesi, ona meftûn oluşundan dolayı değil, Zeyneb'in asalet ve güzelliğine rağmen, daha önce Zeyneb kadar güzel ve onunki kadar asalet sahibi olmayan bir sülaleye mensup Ümmü Eymen ile mutlu bir evlilik sürdürmüş olan Zeyd'in Zeyneb'le mutlu olamaması ve ondan boşanmak istiyor oluşuna bir anlam verememesinden ileri gelmektedir. Belki de Hz. Peygamber'in Zeyd'e: *Allah'tan kork ve eşini yanında tut* ifadesi de, Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu hayret durumunun bir göstergesi olabilir. Zira Hz. Peygamber ile Zeyneb arasında çok yakın bir akrabalık bağı bulunmakta idi. Bu nedenle Hz. Peygamber Zeyneb'i ilk defa görmüş ve güzelliğini de ilk defa o zaman fark etmiş değildir. O nedenle eğer Hz. Peygamber Zeyneb'e karşı bir sevgi besliyor olsaydı bu izdivacı Zeyneb'in Zeyd'le evliliğinden önce de yapabilirdi.⁵² Ayrıca Hz. Peygamber, müsteşriklerin asılsız iddialarında olduğu şekliyle, gençlik yıllarında bile kadınlara düşkün olmakla tanınmış biri değildi. Kaldı ki 58 yaşında birden bire değişip de böyle bir şehvi düşkünlük içerisine girmiş olacağı düşüncesinin yanlışlığına dikkat çekilmiştir.⁵³

Görüldüğü üzere bu çalışmada, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Mahmud Esad Seydişehrî, Yusuf Ziya Yozgadî, İzmirli İsmail Hakkı, Şerefüddin Yaltkaya, Ömer Rıza Doğrul gibi son dönem Osmanlı müelliflerinin veya bu dönemde yetişip Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde telif ve tercümeleyen müelliflerin eserlerinden hareketle meseleyi incelemeye ve onların konuyla alakalı bakış açılarını aksettirmeye çalıştık. Tüm bu hakikatlere rağmen Batı dünyası, yaşanan bu evlilik hadisesine önyargılı bir yaklaşım sergilemişlerdir. İşte bu türden bir tavır içerisinde bulunan Batılı müelliflerden biri de, olayı kaleme aldığı tiyatro eserinin konusu haline getiren Voltaire'dir.

6. VOLTAİRE VE "FANATİZM VEYA PEYGAMBER MUHAMMED'İN BAĞNAZLIĞI" ADLI PİYESİ

Hz. Peygamber'i şehvetperest olarak gören ve bu evlilik hadisesini en asılsız biçimde kaleme alan Batılılardan biri de Voltaire (ö. 1778)'dir. Fransız düşünür ve yazar François Marie Arouet Voltaire, 1736 yılında derlediği⁵⁴ ve ilk olarak 1742 yılında *Mahomet – Tragedie* (bir yıl sonraki 1743 baskısında eserin ismi *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie* (*Fanatizm veya Peygamber Muhammed'in Bağnazlığı*)) şeklinde değiştirilmiştir⁵⁵ adı ile yayımladığı ve İslam

⁵² Konrapa, *Peygamberimiz*, 485.

⁵³ Bkz. Heykel, *Hazret-i Muhammed Mustafa*, 318.

⁵⁴ M. De Voltaire, *Mahomet – Tragedie*, (Bruxelles: y.y., 1742), 1.

⁵⁵ M. De Voltaire, *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie*, (Amsterdam: Jacques Derbordes, 1743). Bu eser daha sonra Alman şair Goethe (ö. 1832) tarafından da Almancaya tercüme

Dünyasında büyük yankılar uyandıran tiyatro oyununda, Hz. Peygamber ve onun Zeyneb bint Cahş ile evliliġi hakkında mesnedsiz iddialarda bulunmaktadır. Piyes, eserin 1742 baskısının kapaġında bulunan bilgiden anlaşıldığına göre 9 Ağustos 1742 tarihinde Paris'te Comedie Françoile tiyatrosunda sahnelenmiştir.⁵⁶

Çeşitli zamanlarda Avrupa tiyatrolarında da gösterime giren beş sahnelik piyese Müslüman çevrelerden, özellikle de Osmanlı'dan sert tepkiler yükselmiştir.⁵⁷ Bu tepkiler hem politik hem de ilmî sahada gerçekleşmiştir. Şurası da var ki; Voltaire'in Hz. Peygamber'le alakalı son derecede olumsuz ve hakaretvârî fikirlerinin yanı sıra Hz. Muhammed'in büyüklüğünü ve başarısını takdir eden görüşleri de yok değildir. Zira Voltaire'e göre dünya tarihinde Hz. Muhammed'den başka, kurduğu yasa ve ilkeden dolayı hayatı tüm ayrıntıları ve gerçekliġi ile yazılmış hiç kimse yoktur.⁵⁸ Muhtemelen zikri geçen tiyatro oyunundan sonra, Hz. Muhammed ve İslam'la alakalı yeni araştırmalarına baġlı olarak Voltaire'in Hz. Muhammed'e karşı olan fikirleri müspet manada deġişmeye başlamıştır.⁵⁹ Ne var ki bu Fransız düşünürün Hz. Muhammed aleyhine kaleme almış olduğu piyese, kendisinin daha sonraları İslâm adına beslemiş olduğu iyi düşünceleri gölgede bırakarak Müslüman toplumda, Hz. Muhammed'i aşığlayan ve İslam karşıtı bir karakter olarak anılmasına sebep olmuştur. Zira Voltaire bu eserinde Hz. Peygamber'i oldukça aşığlayıcı ve iftiralarla dolu ifadelerle tasvir etmiştir. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in, Zeyd'in hanımı Zeyneb ile evlenmesinin dışında, eserinde anlatılan senaryonun herhangi bir tarihî gerçekliġinin bulunmadığını ve asıl maksadının bu hikâye ile taassubun zararlarını göstermek olduğunu sürekli mektuplaştığı Prusya Kralı II. Frederick (Büyük Frederick)'e de yazdığı bir

edilecektir (*Mahomet: Trauerspiel in Fün Aufzügen / Muhammed: 5 Oyunluk Trajedi, 1802*).

⁵⁶ Ayrıca bkz. Voltaire, *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragédie*, 3.

⁵⁷ Resmî vesikalardan anlaşıldığı üzere Osmanlı tarafından ortaya konduğu söylenen tepki hususunda bir karışıklık bulunmaktadır. Ortada dolaşan birtakım bilgilerde Voltaire'in bu piyesinin Fransa ve İngiltere tiyatrolarında sahnelenmek istendiği ancak Osmanlı Padişahı ve İslam Halifesi 2. Abdulhamid'in bu devletlere verdiği ultiमत neticesinde bu piyesin oynanmasına engel olduğu haberleri bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgelere göre 2. Abdulhamid döneminde sahnelenmek istenen oyun Voltaire'nin piyesi değil, Fransız senaryo yazarı Vicomte Henri de Bornier'in "Mahomet" adlı eseridir. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Yıldız Arşivi Hâriciye Nezâreti Mârûzâtı (Y. PRK. HR.), 12/77. Bununla beraber Voltaire'in kaleme aldığı "Mahomet" adlı tiyatro eserinin de Osmanlı topraklarına girişi ve dağıtımının, Maarif Müdürlüklerine gönderilen H. 12.07.1310 / M. 30.01.1893 tarihli bir tâlimâtname ile yasaklandığını da görmekteyiz. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF. MKT.), 159/120.

⁵⁸ Voltaire, *Türkler/Müslümanlar/Ötekiler*, der. Cengiz Orhan, (İstanbul: İğüs Yayınları, 2008), 13.

⁵⁹ İbrahim Sarıçam v.dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011), 86.

mektupta da itiraf etmiş ve bu şekilde bir anlatımından dolayı da kendisinin büyük tenkitlere maruz kalabileceğini belirtmiştir. Voltaire'in itiraf ettiği şekliyle eserine İslâm toplumundan eleştirilerin gelmesinin yanı sıra, Batı toplumu üzerinde de tesirleri olmuş ve Batı'da zaten genel manada olumsuz olan Hz. Muhammed algısının daha sert bir şekilde olumsuzluk kazanmasında bu tiyatro oyununun etkisinin büyük olduğu görülmüştür.⁶⁰

Voltaire, Zeyd b. Hârise'nin, zevcesi Zeyneb bint Cahş'ı boşamasının ardından Zeyneb ile Hz. Peygamber'in evlenmesi olayını tarihi hadiselerle taban tabana zıt bir şekilde ele aldığı *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragédie / Fanatizm veya Peygamber Muhammed'in Bağnazlığı* adlı tiyatro eseri ilk olarak Nisan 1741'de Fransa'nın Lille kentinde sahnelendi ve büyük bir başarı elde etti.⁶¹ Fakat oyun bir yıl sonra 9 Ağustos 1742'de Paris'te sahneye çıktığında Katolik Hıristiyanların bir kolu olan Jansenistler tarafından dine saldırı niteliği taşıdığı düşüncesiyle piyese itiraz edilmiş ve Voltaire 3 kez sahnelenmesinin ardından oyununu geri çekmek zorunda kalmıştır.⁶²

Zekai Konrapa (ö. 1969), Voltaire'in tiyatro eserini, 1910-1911 ders yılında İstanbul Dârülfünun Edebiyat Şubesi'nde iken hocası Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) Bey'in (ö. 1927) ders notlarındaki bilgi ile şu şekilde tanıtmaktadır: "Eser beş perdedir, manzumdur. İlk defa 1742'de oynanmıştır. İkinci oynanışta men edilmiş ise de dokuz sene sonra tekrar mevki-i temâşâyâ va'z olunmuştur. Hîn-i tab'ında eseri, bir ithafiyeye ile Prusya Kralı Frederik'e göndermiştir. Bunda; Vak'anın aslı olmadığını ve Zeyd'in zevcesini Hazret-i Peygamber'in tezevvücünden gayri, tarihe temas eden bir ciheti bulunmadığını itiraf ile maksadı, yalnız müsamaha-i dîniyyenin uhuvveti tesis ve taassubun redâeti tevliid edeceğini göstermek olduğunu söylemiştir.

Voltaire'in bununla Hıristiyanlık'taki taassubu tenkid ve telmih ettiği anlaşılacak men'i cihetine gidilmişse de, muharrir kurnazlık edip eserini Papa 13. Benova⁶³'ya takdim ile takdis ettirip kendisini kurtarmıştır."⁶⁴

Piyeste yer alan şahıslar Hz. Muhammed, Omar (Hz. Ömer): Hz. Muhammed'in Komutanı, Zopire (Ebû Süfyan): Mekke Senatosu'nun Başkanı, Seide

⁶⁰ Konrapa, *Peygamberimiz*, 486; Sarıçam v.dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 52.

⁶¹ Ian Davidson, *Voltaire – A Life*, (Newyork: Pegasus Books, 2010), 176.

⁶² Davidson, *Voltaire*, 177.

⁶³ Aslında bu isim Papa 14. Benedictus (Benedikt) olmalı. Zira o dönemde (1740-1758) Papalık tahtında oturan isim odur. Bkz. Robert L. Myers, *Mahomet The Prophet or Fanaticism*, (New York, Frederick Ungar Publishing Co., 1964), vii; Sarıçam v.dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 52.

⁶⁴ Konrapa, *Peygamberimiz*, 486.

(Zeyd) ve Palmire (Zeyneb): Zopire'nin çocuklarıdır ve gizlice Muhammed'in kampına alınmıştır.⁶⁵ Phanor: Mekke Senatörlerinden⁶⁶ ve Troupe de Meque ile Troupe de Musulmans (Mekke ahalisi ve Müslüman ahali).⁶⁷

Piyese göre; Seide ve Palmire Zopire'nin çocuklarıdır ve küçük yaşlarda Muhammed'e esir düşerek onun himayesinde birbirlerinin kardeşi olduklarını bilmeden büyümüşlerdir. Birbirlerine âşık olurlar. Muhammed, komutanı Omar vasıtasıyla düşmanı olan Zopire'in öldürülmesi görevini Seide'e verir. Seide etmiş olduğu yemin gereğince Zopire'i öldürdüğü sırada onun kendi babası ve Palmire'nin de kendi kardeşi olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Muhammed'e isyan ederek zindana atılır ve orada Muhammed'in emri ile zehirlenerek öldürülür. Palmire ise Muhammed'in kendisiyle evlilik teklifini reddederek intihar eder.⁶⁸

Voltaire bu tiyatro oyununu, Hz. Peygamber'in azatlı kölesi ve evlatlığı olan Zeyd b. Hârise'nin, hanımı Zeyneb bint Cahş'ı boşamasının ardından Zeyneb ile Hz. Peygamber'in evliliği mevzuundan hareketle yazmıştır.⁶⁹ Voltaire'nin, hem kendi döneminde hem de daha sonraki yıllarda ses getirmeye devam eden eseri; egzotik bir mekânda, yanlış kimlikler, yasa dışı bir aşk oyunu, uzun zamandır kayıp olan babaların ve çocukların birbirlerini bulması ve hepsi de cinayet veya intiharla sonuçlanan karmaşık bir masal olarak nitelendirilmektedir. Bu hikâyeyi tartışmalı bir hale getiren nokta ise Voltaire'in, Hz. Muhammed'i Arapları köleleştirerek dünyayı fethetmeye çalışan bir sahtekâr ve bağnaz biri olarak betimlemesi olmuştur.⁷⁰ Bu şekildeki bir tasvir İslam toplumu için kabul edilebilir bir şey değildi elbette. Bununla birlikte Voltaire'in, eserinde sadece İslam'ı ve Hz. Muhammed'i değil, aynı zamanda Hıristiyanlık'ı da küçük düşürdüğü düşüncesi ile esere Hıristiyan toplumundan da itirazlar gelmiştir. Zira bu teatral eserde canlandırılan Muhammed karakterinin bir dereceye kadar İsa Mesih'i temsil ettiği bile öne sürülmüştür.⁷¹ Voltaire'in felsefî eserlerinde olduğu gibi edebî türdeki eserlerinde de bağnazlık kaynağı olarak gördüğü yerleşmiş dinlere ve metafiziğe karşı bir saldırı içinde olduğu ve bu nedenle de Kilise ile aralarında bir husumetin

⁶⁵ Hz. Muhammed'in köleleri olarak da geçmektedir. Voltaire, *Mahomet – Tragedie*, 1.

⁶⁶ 1742 baskısında Zophire (Ebu Süfyan)'in sırdaşı olarak tanıtılmıştır.

⁶⁷ Bu karakterler 1742'deki piyeste yer almazken 1743'te basılan nüshaya eklenmişlerdir. Bkz. Voltaire, *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie*, 1.

⁶⁸ Konrapa, *Peygamberimiz*, 486-487.

⁶⁹ Voltaire, *Fanaticism or Mahomet the Prophet*, Translated by Hanna Burton, (Sacramento/California: Litwin Books, LLC, 2013), 9; Konrapa, *Peygamberimiz*, 487.

⁷⁰ Davidson, *Voltaire*, 175.

⁷¹ Myers, *Mahomet The Prophet or Fanaticism*, vii.

bulunduğu bilinmektedir.⁷² Düşünce özgürlüğü sayesinde yayılmış bir din olan Hıristiyanlık'ın, bu temel ilkesinden saptığını düşünen Voltaire, kilisenin baskı ve zorbalıkla hareket ettiğini ve bu tavır nedeniyle de insanların dinden uzaklaştığını iddia etmektedir.⁷³ Bu nedenle bu tür bir bağnazlığa karşı olan bu mücadelesinde, bağnazlık ve riyakârlıkla nitelediği Hıristiyan Kilisesi'ni kızdırmamak için hiciv ve itirazlarını, Batı toplumunun geleneksel Hz. Muhammed tasavvuru üzerinden Kilise'ye yöneltmeyi hedeflediği yorumları yapılmıştır.⁷⁴ Piyenin üçüncü kez sahnelenmesinin ardından Voltaire'in asıl hedefinde kendilerinin olduğunu anlayan Kilise çevreleri, Fransa Paramentosu'ndan çıkarttıkları bir karar neticesinde oyunun gösterimini durdurmuşlardır.⁷⁵ Daha evvel de ifade edildiği üzere Voltaire, kaleme aldığı bu eserini Hıristiyanlık'a karşı yazmadığını belirtmiş ve "*Sahte ve barbar bir dinin kurucusuna karşı bir yazıyı hakiki dinin reisine adamak istiyorum*" ifadeleriyle⁷⁶ o dönemde papalık makamında oturan Papa 14. Benedictus'a takdim ederek asıl hedefinin kilise olmadığı konusunda onu ikna etmiş ve neticesinde Papa'nın iltifatına dahi erişmiş ve ödüllendirilmiştir.⁷⁷ Voltaire her ne kadar eserindeki hicivlerin asıl hedefinin Kilise ve çevresi olmadığını belirtmek suretiyle Papa'nın iltifatına erişmiş de olsa, eseri Osmanlı muharrirleri arasında farklı şekillerde yorumlanmıştır. Osmanlı'nın son dönem entelektüel hayatında önemli yerleri olan Celal Nuri (İleri) (ö.1936), müstesna zekâsı ile tarihte büyük bir iz bıraktığını itiraf ettiği Voltaire gibi bir şahsiyetin Hz. Muhammed'in çağını anlayamadığını ve kendi döneminin papasını memnun etme amacıyla kaleme aldığı kaba ve ruh açısından bir hiç olan tiyatro oyunu ile kendi kıymetini eksilttiğini söylerken⁷⁸, Ahmed Midhat Efendi (ö. 1912) ise,

⁷² Davidson, *Voltaire*, 14; "Voltaire", *Meydan Larousse*, (İstanbul: y.y., t.y.), 20: 182; Namık Kemal, *Renan Müdafaaamesi*, Hazırlayan Abdurrahman Küçük, (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 10.

⁷³ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, trc. Lütfi Ay, (İstanbul: MEB Yayınları, 1995) 2: 160-162.

⁷⁴ Secaattin Tural, "19. Yüzyıl Türk Aydınında Voltaire İlgisi", *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/4, (Kasım 2013): 149.

⁷⁵ Sarıçam v.dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 52; Özcan Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 209.

⁷⁶ Abdullah Laroui, "İslâm ve Aydınlanma Felsefesi", trc. Abdullah Gözel, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim*, 11/26, (2002), 177.

⁷⁷ Bu hususu Şemseddin Sâmî *Kâmusu'l-A'lâm*'ında şu şekilde beyan etmektedir; "*Volter sâhib-i terceme Zeyd'in zevcesi Hz. Zeyneb'i zât-ı Hz. Risâlet'in tezevviç buyurmaları vak'asını vukuat-ı tarihiyye ile taban tabana zıt ve sırf türrehât kabilinden olarak bir suret-i müfteriyânede nazm ve tahrîr ile bir tiyatro ve kitabı meydana koymuştur ki hakîmliğine yakışmayan bu kitabı nâ-savâb hasm-ı câmi olan Papa tarafından "Sevgili oğlum Volter! hitabıyla başlayan bir mektupla nevâziş edilmesini mücib olmuştur."* Bkz. Şemseddin Sâmî, "Zeyd b. Hârise", *Kâmusu'l-A'lâm*, 4: 2442. Beşir Fuad, *Voltaire*, (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1304/1886-87), 39.

⁷⁸ Celal Nuri (İleri), *Hâtemü'l-Enbiya*, (İstanbul:Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332/1913), 7.

tiyatro oyununun İslamiyet'in aleyhine gibi görünüyor olmasına rağmen Voltaire'in eserde asıl değinmeye çalıştığı şeyin Hıristiyanlık'ın içerisindeki taassubun olduğunu ifade etmektedir. Ahmed Midhat'a göre bu piyes görünüşte İslamiyet aleyhinedir ve Voltaire bu eserinde İslam'a karşı büyük iftiralarda bulunmaktadır. Ancak onun maksadı İslam'a saldırı değildir. Tiyatro eserinde Voltaire İslam'la değil, Hıristiyanlık içerisindeki daha doğrusu Kilise çevresindeki dînî taassup ve yobazlıkla bir savaş halindedir. Mesela Voltaire'in düşüncesine göre Hz. İsa alçakgönüllülüğü överken kilise azgın bir gurun ve debdebenin timsali haline gelmiştir. İşte Voltaire'in sözünü ettiği dînî bağnazlık ve fanatizm budur. Ahmed Midhat, Voltaire'in Kilise'den çekindiğinden dolayı Hıristiyanlık/kilise taassubu aleyhine tam manasıyla açık bir şekilde söz söyleyemediği için Hz. Peygamber üzerinden dinleri çepeçevre sarmış olan bağnazlıkla mücadele etmek zorunda kaldığını ifade etmiş ve bu tiyatro oyununu dönemin Papası'na takdiminde de esasında gizli ve derin bir mana yatmakta olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Yani Ahmed Midhat'ın ifadesine göre Voltaire aslında Hz. Peygamber ve İslamiyet'e herhangi bir saldırıda bulunmamakta, asıl mücadele halinde olduğu Hıristiyanlık taassubuna karşı Hz. Peygamber üzerinden Kilise'ye bir göndermede bulunmaktadır.⁸⁰ Hatta piyesini Papa'ya sunması da bir ironi niteliği taşımaktadır. Oysa birtakım Osmanlı müellifine göre ise Voltaire'in asıl amacı; Hıristiyanlık içerisindeki aşırı fanatizme karşı eleştiride bulunmasından dolayı Kilise ve dolayısıyla da Papa'nın tepkisini üzerine çekmemek için Hıristiyanlık'a karşı olan fikirlerini bu şekilde kamufle etmektir.⁸¹ Bunun yanı sıra Voltaire'in, piyesini Papa 14. Benedictus'a sunmasının ve onun onayını almak istemesinin bir diğer sebebi de, dînî bağnazlık/fanatizm hakkındaki fikirlerinden dolayı, Fransa'da etkin olan Jansenist akımın eleştiri oklarına karşı bir sığınak arama düşüncesidir. Zira Jansenist karşıtı olarak bilinen Papa 14. Benedictus'un, tiyatro oyununda Hz. Muhammed'e yöneltilen negatif algıyı onaylaması demek Fransa'daki Jansenist düşüncüyü de eleştiri anlamı taşımakta idi.⁸²

⁷⁹ Ahmed Midhat, *Musâhabât-ı Leyliyye – Sekizinci ve Dokuzuncu Musahabe – Voltaire*, (İstanbul: y.y., 1304/ 1887), 38-39.

⁸⁰ Esasında Voltaire'in hedefi Hıristiyanlık değil, kilisenin bağnazlığıdır. Andreas Mourois, *Voltaire*, trc. Cenap Yazansoy, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001), 73; Mehmet Fatih Kalın, "Voltaire'in Dînî Hoşgörü Anlayışı ve İslâm'la İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (Ocak 2017): 34.

⁸¹ Şerefüddin [Yaltkaya], "Zeyd ve Zeyneb Mes'alesi", *Sırât-ı Müstakîm*, 3/56, (15 Ramazan 1327/30 Eylül 1909), 56.

⁸² Andre Cresson, *Voltaire: Hayatı-Felsefesi Eserlerinden Seçmeler*, trc. Suat Erginer, (İstanbul: Ataç Kitabevi, 1962), 32; Voltaire, *Fanaticism or Mahomet the Prophet*, by Hanna Burton, 9.

Ahmed Midhat Efendi her ne kadar Voltaire'in saldırısındaki asıl hedefin İslam ve Hz. Muhammed olmadığını iddia etse de⁸³, Batı'da zaten genel manada olumsuz olan Hz. Muhammed tasavvurunun daha da olumsuzlaşmasında ve derinlik kazanmasında Voltaire'in bu piyesinin büyük bir rolünün olduğu açıktır. Zira bu düşünce bizzat Batılı yazarlar tarafından da dile getirilmiş ve tiyatronun tamamen Hz. Muhammed'in olumsuz bir tasvirinden ibaret olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴

Osmanlı'da Ahmed Midhat gibi Voltaire'in İslamiyet'e karşı olmadığını ifade eden isimlerden bir diğeri de Beşir Fuad olmuştur. O, Voltaire'in İslam karşıtı biri olmak bir yana tam aksine İslam'ı Hıristiyanlık karşısında müdafaa ettiğini söylemektedir. Ona göre her ne kadar Hıristiyanlık'ın zulmüne karşı duracak gücü olmadığı bir dönemde Voltaire'in İslam karşıtı söylemleri olmuş ise de bunlar İslam üzerinden Hıristiyanlık'a yapılan göndermelerdir.⁸⁵

Voltaire'in söylediklerinin aslında İslam'a karşı söylenmiş sözler olmadığını iddia edenlerin yanı sıra onun fikirlerine ve özellikle de Hz. Muhammed ile alakalı olan piyesine en ağır ifadelerle karşı çıkanlar da olmuştur. Bu grubun en önde gelen isimlerinden olan Namık Kemal, Voltaire'in Hıristiyanlık'ın en büyük düşmanlarından biri olduğu halde sırf menfaat şevkiyle papaya muhalefet merakına düştüğünü ve bu gayesine ulaşma aracı olarak da bu tiyatro eserini meydana getirmiş olduğunu söylemektedir. Ayrıca, İslam hakkındaki bariz hataları nedeniyle de kendisini âlemin maskarası durumuna düşürdüğünü ifade etmekten de kendini alamamıştır.⁸⁶

Konuyla alakalı olarak Zekai Konrapa, hocası Ahmed Hikmet Bey'in şu şekildeki değerlendirme ve tespitlerini aktarmaktadır: Voltaire, kaleme aldığı bu tiyatro oyununu Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile olan evliliğini konu edindiğini iddia etmesine rağmen gerçek hadise ile hiçbir şekilde yakından ya da uzaktan alakası yoktur. En başta piyeste sözü edildiği şekilde Zeyneb, Ebu Süfyan'ın kızı değil, Hz. Peygamber'in halasının kızıdır. Hz. Peygamber onu, evlatlığı Zeyd b. Hârise'nin boşamasının ardından hanımları arasına dahil etmiştir. Piyeste hakikatle alakası olmayan diğer husus ise Voltaire'in Zopire olarak adlandırdığı Ebu Süfyan'ın öldürülmesi hadisesidir. Ebu Süfyan Zeyd b. Hârise tarafından öldürülmemiş, Hz. Peygamber'in amcası Abbas kanalı ile İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olmuş ve Hz.

⁸³ Ahmed Midhat, *Voltaire*, 39

⁸⁴ Voltaire, *Fanaticism or Mahomet the Prophet*, by Hanna Burton, 9.

⁸⁵ Beşir Fuad, *Voltaire*, 125-130.

⁸⁶ Namık Kemal, *Renan Müdafaaamesi*, 114.

Osman'ın hilafetine kadar da yaşamıştır. Bu tespitlerin ardından Ahmed Hikmet Bey şu ifadeler ile Voltaire gibi adını tarihe geçirmeyi başarmış bir yazarın böylesine talihsiz bir oyunu kaleme almış olmasındaki hayretlerini belirtmiştir: *"Baştanbaşa alçakça bir iftiradan ibaret olan bu tiyatro ile emsâl-i evrâk-ı mülevvese okununca, ta'mîk-i vakâyı'a irfan ve zamanı müsait olmayan, Avrupa ahalisinin kısm-ı küllîsinin niçin dîn-i İslam ile âmil olanların aleyhinde buldukları kolayca anlaşılır.*

*Zamanının küheylân-ı efkârının dizginini bir hayli müddet elinde kullanmış Voltaire gibi filozofun nâsiye-i şöhretinde bu eser, hak ve hakikat namına pis bir leke ve hatta 18. asır Fransız edebiyatı için bir züldür. Bir muharrir, vakâyı'-i târihiyyeyi, roman tiyatrosunda istediği gibi değiştirebilir. Edebiyat bu mubahtır. Lakin nısf-ı cihânın Hâkim-i Vicdânı olan, Muslih-i Âlem bulunan Rasûl-i Kibriyâ hakkında insafsızca bir lisan kullanmak ihanettir, denâettir. Lügat-ı Felsefe'sinde gerek Hz. Muhammed'den ve gerek dîn-i Muhammed'den sırası geldikçe derin bir takdirle bahseden kalem ile bu tiyatroyu yazan kalemin bir olduğuna insan cidden hayret eder."*⁸⁷

Meşhur tarihçi ve bestekâr Ali Rıza Sağman (ö. 1964) da, Voltaire'in İslam toplumunda oldukça tartışılan bu tiyatro eserini, sırf bağnazlık kaynağı olarak gördüğü dinleri eleştirisi neticesinde Hıristiyan çevrelerin ve özellikle de Papa'nın tepkisini üzerine çekmesinden dolayı Papa'ya kendisini affettirme kaygısı ile kaleme aldığını düşünmektedir. Ona göre Voltaire böyle bir eser meydana getirmekle yazar kimliğine yazık etmiştir. Voltaire eserinin başında, eserde ele alınan konuların yalan olduğunu aslında bizatihi kendisi beyan etmiştir. İşte bu nedenden dolayı Voltaire bu eserini yalnızca belli çevrelerde şöhret kazanmak için yazmıştır.⁸⁸ Ali Rıza Sağman sözlerine şu şekilde devam etmektedir: *"Demek ki Volter, düştüğü kötü durumdan kurtulmak için yalan, iftira gibi fenalıkları işlemekten çekinmeyecek bir zihniyete sahiptir. Bu sonucun verdiği hüküm de şudur: Volter, bu eseriyle belki Papa'nın aforozundan yakayı kurtarmıştır. Fakat o yakayı bu defa ebediyyen kurtaramayacağı ellere kaptırmıştır. Bu eller, ilmin, ahlâkın eli, hak ve hakikatin elidir. Yazıklar olsun kötüye kullanılan dehaya."*⁸⁹

Ali Rıza Sağman'ın verdiği bilgiye göre bu talihsiz tiyatro oyunu Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid zamanında sahnelenmek istenmiştir. *"İnanılır bir yerden edindiğim bilgiye göre"* şeklinde bir ifade ile tam bir kaynak belirtmesizin, bu tiyatro oyununun sergilenmesi adına, basılan tüm biletlerin satılarak tüm loca ve koltukların tutulduğunu ve akşam vakti oynanacak oyun

⁸⁷ Konrapa, *Peygamberimiz*, 487.

⁸⁸ Ali Rıza Sağman, *Atlas Okyanusundan Çin Seddine Kadar İslâm Fütûhâtı*, (y.y.: Sakarya Yayınları, 1965), 26-27.

⁸⁹ Sağman, *İslâm Fütûhâtı*, 27.

için tüm hazırlıkların yapıldığı bir zamanda, Osmanlı'nın Paris Büyükelçisi Münir Paşa'nın durumu Padişah'a bildirdiğini anlatıyor. Sağman'ın ifadesine göre Padişah da Münir Paşa'ya şöyle bir telgraf çekmiştir: “*Reis-i Cumhur hazretlerine git. Selamımı tebliğ eyle. Bu piyesin oynanmasını uygun bulmadığımızı anlat.*” Sağman'ın, “*Doğru ise Sultan Abdülhamid nur içinde yatsın*” ifadesinden dolayı, aktardığı bu bilginin netliğini tam da teyit edemediği anlaşılmaktadır.⁹⁰ Bununla birlikte, sahneye konulmak istenen tiyatronun oyundan kaldırıldığını da ayrıca ifade etmiştir.⁹¹

SONUÇ

Voltaire, tiyatro eserinde Hz. Muhammed'i, Zeyneb bint Cahş ile olan evliliği üzerinden, siyasi hırsları ve cinsel arzuları uğruna bütün kutsal ve kültürel değerleri yok sayabilen ve kendi ihtirasları yönünde her şeyi yapmayı mübah sayan despot bir kişilik olarak sunmuştur.

Osmanlı toplumunda kimi çevreler bu piyesi Hz. Muhammed'in şanına layık olmayan iftiraldan ibaret büyük bir trajedi ve İslam'a ve onun değerlerine karşı yapılmış ahlaksızca bir saldırı olarak nitelendirirken, kimi çevreler ise Voltaire'in İslâm ve Hz. Muhammed hakkında iyi bir malumata sahip olmadığını ve asıl hedefinde olanın da zaten Hz. Muhammed ve İslam olmadığı savunusu içine girmişlerdir. Osmanlı yazarlarında Ahmed Midhat ve Beşir Fuad'ın dahil olduğu bu ikinci kesime göre Voltaire'in Osmanlı toplumunda büyük infiale yol açan böyle bir piyesi kaleme almasının sebebi, İslâm'a ve onun peygamberine saldırmak suretiyle Kilise ile bozulan aralarını yeniden düzeltmektir. İşte bu noktada, zaman zaman Hz. Muhammed ve İslam'a karşı takdirlerini gizlemeyen ve hoşgörü ile yaklaşan Voltaire'in, Hz. Peygamber'e karşı yalan ve iftiralar içeren böylesine talihsiz bir piyes kaleme alması, Hıristiyanlık taassubu eleştirisi nedeniyle tepkisini çektiği Papa'ya, kendisini affettirmeye çalışması şeklinde yorumlanmıştır.

Her ne sebebe mebni olursa olsun, Osmanlı müelliflerinin Zeyd-Zeyneb ve Hz. Peygamber ile Zeyneb evlilikleri konusundaki değerlendirmelerinde başta Voltaire olmak üzere Batılıların konuyla alakalı düşünceleri kesin bir dille reddedilmiştir. Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde fikir ve çalışmalarıyla isimlerinden söz ettirmeyi başarmış; Namık Kemal, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Mahmud Esad Seydişehrî, Celal Nuri (İleri), İsmail Fenni (Ertuğrul), Ali Rıza Sağman gibi müellifler sert tenkitler ile Voltaire'in bu piyesine karşı çıkmışlardır. Voltaire'in özellikle Hz.

⁹⁰ Konu ile alakalı olarak yaptığımız arşiv taramasında bu türden bir bilgiye ulaşamadık.

⁹¹ Sağman, *İslâm Fütûhâtı*, 24.

Peygamber'i polemik yapmak suretiyle onun şahsiyetini bozarak sunuşu ve piyesinde yer alan tasvirleri Hz. Muhammed ve onun hayatının her yönüne dair büyük bir hassasiyete sahip Osmanlı toplumunda samimiyetsiz bulunarak gerek devletlerarası siyasi sahada ve gerekse ilmî alanda ortaya konulan mülahazalarla şiddetli bir şekilde eleştirildiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat. *Musâhabât-ı Leyliyye – Sekizinci ve Dokuzuncu Musahabe – Voltaire*. İstanbul: y.y., 1304/1887.
- Apaydın Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Armstrong, Karen. *Hz. Muhammed*. Trc. Selim Yeniçeri, İstanbul: Koridor Yayınları, 2017.
- Ateş, Ali Osman. "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Caş İle Evlenmesi Hakkındaki Bazı Rivayet ve Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, (1992): 161-180.
- Ateş, Ali Osman. *Oryantalistlerin Hz. Peygamber İle İlgili İddialarına Cevaplar*. İstanbul: Umut Matbaacılık, 1996.
- Barış, Mustafa Necati. "Zeyneb bint Caş ve Hz. Peygamber'le Evliliği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (Temmuz-Aralık 2010): 177-192.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Arşivi Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR.) 12/77.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT.) 159/120.
- Belâzurî. *Ensabü'l-Eşrâf*, Thk. Süheyl Zekkâr, 1. Baskı, 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Beşir Fuad, *Voltaire*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1304/1886-87.
- Bodley, R. V. C. *Tanrı Elçisi Hz. Muhammed*. Trc. Semih Yazıcıoğlu. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, t.y.
- Caetani, Leone. *İslâm Tarihi*. Trc. Hüseyin Câhid. 10 Cilt. İstanbul: Yeni Matbaa, 1925.
- Celal Nuri [İleri]. *Hâtemü'l-Enbiya*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332/1913.
- Cresson, Andre. *Voltaire: Hayatı-Felsefesi Eserlerinden Seçmeler*. Trc. Suat Erginer, İstanbul: Ataç Kitabevi, 1962.
- Çağatay, Neşet. "Zeyd b. Hârîse". *İslam Ansiklopedisi (İ.A.)*. 13: 547-548. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Çağatay, Neşet. "Zeyneb bint Caş". *İslam Ansiklopedisi (İ.A.)*. 13: 553-554. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Çağatay, Neşet. *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Mars Matbaa, 1957.
- Davidson, Ian. *Voltaire – A Life*. Newyork: Pegasus Books, 2010.
- Dermenghem, Emile. *Hazreti Muhammed'in Hayatı*. Trc. Reşat Nuri Güntekin. İstanbul: Alkım Yayınları, 2006.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu-Kur'an'ı Kerim'in Tercüme Tefsir-i Şerifi*. 2 Cilt. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1955.
- Dozy, Reinhart. *Târîh-i İslâmiyet*. Trc. Abdullah Cevdet. 2 Cilt. Mısır: Matbaa-i İctihâd, 1908.

- Ertuğrul, İsmail Fennî. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk-Dozy'nin Târîh-i İslâmiyet'i Üzerine Reddiyedir*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamber'i*. Trc. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Matbaa, 2003.
- Heykel, Hüseyin. *Hazret-i Muhammed Mustafa*. Trc. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1972.
- Hıdır, Özcan. *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- İbn Habîb, Ebi Ca'fer Muhammed. *Kitâbü'l-Muhabber*. Beyrut: Dâru'l-Afaki'l-Cedîde, t.y.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullah b. Abdurrahman et-Türkî. 6. Cilt. Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.
- İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, Thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. 10 Cilt. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1420/1999.
- İbn Kesîr. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. Trc. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- İbn Sa'd. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbnü'l-Esîr. *el-kâmül fi't-târîh*, Thk. Ebül'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 12 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Meânî-i Kur'an – Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*. 2. Cilt. İstanbul: Milli Matbaa, R.1343/M.1927.
- Kalın, Mehmet Fatih. "Voltaire'in Dîni Hoşgörü Anlayışı ve İslâm'la İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (Ocak 2017): 31-51.
- Karaman, Hayreddin – Çağrı, Mustafa – Dönmez, İbrahim Kâfi – Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Konrapa, Zekai. *Peygamberimiz-İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*. İstanbul: Enes Yayıncılık, t.y.
- Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi*. 8 Cilt. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2005.
- Loroui, Abdullah. "İslam ve Aydınlanma". Trc. Abdullah Gözel. *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim* 11/26 (2002): 176-196.
- Mahmut Çınar, "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş İle Evliliği Etrafındaki Şüpheler", *Diyanet İlmî Dergi*, 43/1, (Ocak, Şubat, Mart 2007): 31-50.
- Mevlânâ Şiblî Nûmânî. *Asr-ı Saadet*. Trc. Ömer Rıza Doğrul. 9 Cilt. İstanbul: Âmedî Matbaası, 1346/1927.
- Mourois, Andreas. *Voltaire*, Trc. Cenap Yazansoy, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001.
- Myers, Robert L. *Mahomet The Prophet or Fanaticism*. New York: Frederick Ungar Publishing Co, 1964.
- Namık Kemal, *Renan Müdafaaamesi*. Hazırlayan Abdurrahman Küçük. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Nedvî, Süleyman. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi-Hz. Âişe)*. Trc. Ömer Rıza Doğrul. 5 Cilt. İstanbul: Gündoğdu Matbaa, 1346/1928.
- Öztürk, Mustafa. "Toplumsal Cinsiyet Meselesine Kur'an Zaviyesinden Genel Bir Bakış", *Din ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet 1*, 165-191. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

- Rodinson, Maxime. *Muhammed-Yeni Bir Dünyanın ve Peygamber'in Doğuşu*-. Trc. Atilla Tokatlı. İstanbul: Doruk Yayınları, 2008.
- Sağman, Ali Rıza. *Atlas Okyanusundan Çin Seddine Kadar İslâm Fütûhâtı*. y.y.: Sakarya Yayınları, 1965.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmusu'l-A'lâm-Tarih ve Coğrafya Lügati*. 6 Cilt. İstanbul: Mihrân Matbaa, 1311/1894.
- Sarıçam, İbrahim- Özdemir, Mehmet – Erşahin, Seyfettin. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011.
- Seydişehirî, Mahmud Es'ad İbn Emîn, *Târîh-i Dîn-i İslâm*. 4 Cilt. Dersaadet (İstanbul): Matbaa-i Hayriye, 1328/1911.
- Sprenger, Aloys. *Das Leben Und Die Lehre Des Mohammad*. 2 Cilt. Berlin: Nicolai'sche Verlagsbuchhandlung, 1861.
- Suyûtî, Celâleddin. *Lübâbü'n-nukûl fi esbâbi'n-nuzûl*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi. *Târîh-i İslâm*. 2 Cilt. Konstantiniyye (İstanbul): Hikmet Matbaa, 1326/1908.
- Şerefüddîn [Yaltkaya]. "Zeyd ve Zeyneb Mes'alesi". *Sırât-ı Müstakim* 3/56 (15 Ramazan 1327/30 Eylül 1909): 55-57.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an te'vîli âyî'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 26 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, ty.
- Tural, Secaattin. "19. Yüzyıl Türk Aydınında Voltaire İlğisi", *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/4, (Kasım 2013): 147-156.
- Voltaire, M. De. *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophete Tragedie*. Amsterdam: Jacques Derbordes, 1743.
- Voltaire, M. De. *Türkler/Müslümanlar/Ötekiler*. Der. Cengiz Orhan. İstanbul: İğüs Yayınları, 2008.
- Voltaire, *Fanaticism or Mahomet the Prophet*. Translated by: Hanna Burton, Sacramento/California: Litwin Books, LLC, 2013.
- Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, Trc. Lütfi Ay. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1995.
- Watt, W. Montgomery. *Hz. Muhammed Medine'de*. Trc. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili-Yeni Meallî Türkçe Tefsir*. 9 Cilt, İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1936.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *İslam Dini Tarihi – Hz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.
- Yusuf Suad [Düzcelî]. *Mir'âtü'ş-Şuûn*. 2. Cilt. İstanbul: Asır Matbaası, 1318/1900.
- Yusuf Ziya [Yozgadî]. *Mir'ât-ı Muhammediye ve Menâkıb-ı Ahmediye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1313/1897.
- Zemahşerî, *Tefsîru'l- Keşşâf*. Thk. Muhammed Abdusselam Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2015.

